

Katonaélet Székesfehérváron

„Fehérvár mindig is *katonaváros* vót” – foglalta össze Kozma József (sz. 1912), az egykori katonai szabó azt a véleményt, melyet a hajdani koronázó város népe, illetve Fejér megye lakossága is osztott. Székesfehérvár századok óta a hadak útjába esett, falai között századok óta katonai egységeknek adott otthont. Jelen írás keretei közt azonban a sok évszázados hadtörténeti múltnak csak egy rövid időszakával, a XIX. század közepétől az 1900-as évek derekáig terjedő mintegy száz esztendővel kívánok foglalkozni. Azon belül elsősorban a bevonuláshoz fűződő hagyományokkal, szokásokkal.

Székesfehérvár a múlt század második felétől valóban jellegzetes *katonavárosnak* számított. Ennek alátámasztására elég néhány adatot említeni – a teljesség igénye nélkül. Az Osztrák-Magyar Monarchiában a Magyar Királyi Honvédség megalakulása után a 65. honvéd zászlóalj törzsszállomáshelye Székesfehérvár lett. Ez az egység egyébként a *fehérvári* nevet viselte. Belőle, és a 66. *tolnai* zászlóaljból alakult 1886-ban a 17. feldandár, két *fehérvári* zászlóaljjal, majd 1890-ben ezekből a város és a megye kedvelt katonai egysége, a 17. *gyalozezred*. Törzsszállomáshelye Székesfehérvár maradt, de időnként Kaposváron és Veszprémben is voltak zászlóaljai. A századfordulón Fejér és Tolna megye, Székesfehérvár város, valamint Somogyból az igali és tabi járás fiait sorozták az ezredbe.

Az 1860-ban alakult 69. *gyalozezred* a kiegyezés után a császári és királyi, azaz közös hadseregbe tartozott. A 69-eseket 1915-től ezredtulajdonosukról *Hindenburg bakák* néven ismerték. Fejérből, valamint Tolna és Esztergom 2-2 járásából sorozták őket.

Az ugyancsak közös *10-es huszárok* ezrede 1741-ben alakult. A város sokáig nekik sem tudott kaszárnyát biztosítani. Érdekes módon 1869-ben a 23. honvéd lovas század a *fehérvári* nevet viselte, de állomáshelyeül Veszprém szolgált, bár 1871-ben Székesfehérváron tartózkodtak. 1874-ben ebből alakult a 7. *fehérvári* lovasezred, melynek a későbbiekben semmi köze nem lett városunkhoz. A *tízes huszároknak* 1892-ben épült meg a megyeszékhelyen, a Budai úton új laktanyájuk, s azután lettek igazán *fehérvári* huszárok. Némelyik egység csak átmenetileg tartózkodott a városban. Így 1891-től 1896-ig a cs. és kir. 24. *vadászzászlóalj* vagy 1912. és 1914. között a cs. és kir. 13. *Jászkun-huszárezred*. Vagy említhető, hogy 1890-ben a 69. gyalozezreden kívül a megyeszékhelyen állomásozott a 81. honvéd gyalogdandár és a cs. és kir. 12. *dzsidás* ezred.

A két világháború között a 3. (*Szent István*) *gyalozezred* elhelyezésére szolgáltak a *fehérvári* laktanyák. Az újoncok ezért énekeltek:

*Sej mikor mentem Székesfehérvárra,
Egyenest a hármalaktanyába.*

A városban állomásoztak továbbá a 4-es *tábori tüzérek* és a 101-es *légvédelmi tüzérek*. Az előbbiek az egykori lovassági laktanyát foglalták el.

Ma már hihetetlennek tűnik, hogy a múlt század második vagy századunk első felének jó-részt paraszti származású katonái milyen jól tudtak énekelni. A falusi közösségekben kisgyerekkoruktól fogva örömeiket, bánatukat dalban fejezték ki. Énektudásukat az iskolában és a templomban tovább csiszolták. A katonaság mindennapjai pedig nótaszóval teltek. Különösen kivonuláskor, aztán a gyakorlótéren, de leginkább kimaradáskor, a kocsmában eresztették ki hangjukat. Hétköznap bármennyire elcsigázottan menetelt az egység, ha nótába kezdett, már minden könnyebbé vált. Vasárnap pedig a vendéglőben már az első pohár bor után énekelni kezdtek:

*Fehérvári kaszárnya, de magos a teteje,
Ráhajlott a csresnyefa levele.
Gyere babám, törd le annak levelét,
Le ne törje seje-haj a rezes csákóm tetejét!*

A dal még azt az időszerű idezi, amikor a csákó tetejére sárgaréz rózsát erősítettek, – ettől lett rezes csákó. Rajta a rózsát a Monarchia idején a magyar korona és az uralkodó monogramja ékesítette.

A megyeszékhely szülöttje, Jankovich Ferenc (1907–1971) író – aki jó zenei érzékkel is rendelkezett – A magam emberségéből című önéletrajzi munkájában így emlékezett a *14-es háború*

nótázó fehérvári bakáira: „Fehérváron már kisiskolás koromban rájöttem a háború alatt, hogy majdnem minden dal, amit a gyakorlatra kivonuló tizenhetes és hatvankilences honvédbakák énekelték, Fehérvárról szól. Fülelő gyermek, mentem mellettük, menet iránt, így lestem el tőlük és tanultam meg az első világháborús, menetelő katonadalokat tucatszám. A *Fehérvári gyerekek vagyok, Fehérváron születtem*, a fehérvári huszárok, a fehérvári bíró lánya, a fehérvári lakatnyas és Fő utca vissza-visszatérő szölamok ezekben az országsgyerte ismertté vált és énekelt népdalokban. Nagy dalforrás volt szülővárosom: napról-napra termette az új katonanótákat.”

A 17-es bakák nótás kedvének további bizonyítéka az a kiadvány, melyet 1917-ben Szekszárdon nyomtattak és Székesfehérváron adtak ki, Ötven háborús katona nóta hangjegyekkel címmel. A gyűjtemény érdekes tára a korabeli *bakanótáknak*. A 17. honvéd gyalogezred által kedvelt, leginkább énekelt, egyébként eltérő színvonalú és eredetű dalokat foglalja magában.

Ahhoz azonban, hogy valaki egy katonai egység tagjaként nótázzon, előbb át kellett esnie a sorozás és bevonulás nehézségein. Az általános hadkötelezettség 1869-es bevezetésével minden fegyverforgatásra alkalmas legény kapcsolatba került a hadsereggel. Az „emberré faragó” kaszárnyaéletet megelőző sorozásnak és bevonulásnak természetesen Fejér megyében is kialakult a maga szokás- és szertartásrendje.

Az Osztrák-Magyar Monarchiában békeidőben a *fősorozásokat* március és április hónapban tartották. A különböző okokból itt megjelenni nem tudók részére minden más hónapban tartottak *utóállításokat* vagy *pótsorozásokat*. Ferenc József haderejében azután minden esztendő október első napján *rukoltak* az újoncok. A két világháború között a *sorozás* októberben történt, s egy év múlva, október első hétfőjén a *bevonulás*.

A századfordulón a sorozás még az olyan népes városban is, mint amilyen Székesfehérvár volt, nagy eseménynek számított, napjai élénkséget, mozgást, némelykor rendbontást hoztak magukkal. Ennek megfelelően a várakozás, az érdeklődés hatotta át a Székesfehérvár és Vidéke c. lap 1897. február 13-i újságcikkét is: „Néhány hét múlva kezdetét veszi mindenfelé a sorozás és a bennmaradt legények nemzeti színű pántlikát kötnek a kalapjukra. Végigdanulják az utcákat, hogy: Hármat rikkant már a rigó, nem parancsol nékem a bíró! Aztán kissé alantabb hangon tiszteletteljesen erősíti, hogy de parancsol Ferencz Jóska a császár, mert annak ekreczizog, meg annak szalutál majd a bakagyerek meg a huszárgyerek.”

A sorozás helyszíne – rendszerint a Városháza – környékén ilyenkor, pár napra a szokottnál is nagyobb forgalom támadt. A katonajelöltek odabent az épületben, a város és a honvédség képviselői, illetve a városi tisztí és a katonai sorozó orvosok szeme elé kerültek. Ott született meg a döntés, hogy ki „tauglich” (alkalmas) vagy „untauglich” (alkalmatlan) a szolgálatra. Aki tauglich lett, azt még aznap fel is eskették. A hozzátartozók, érdeklődők pedig kívül várakoztak, s kíváncsian lesték, vajon az övek mit kiált. Mert aki büszkén kurjantott, hogy: „Hopp, császáré!” – az bevált. Aki csak annyit mondott vagy akit azzal csúfoltak, hogy: „Hopp, anyámé!” – vagy „Hopp, nyanyámé!” – az szégyenkezett, mert otthon maradt. A legénypajtások ugyanis kíméletlenül gúnyolták, csúfolták a be nem váltakat. Némelykor szinte a halálba kergetve őket, mint tették ezt 1901-ben Szentgyörgyi Sándor 20 éves pátkai legénnyel. A szerencsétlen ifjú elkeseredésében öngyilkos akart lenni, s a sínekre feküdt, de a vonatot sikerült idejében megállítani.

A megyeszékhely a sorozás idején rendszerint szokatlanul zajossá vált. A székesfehérvári Friss Újság 1901. március 4-i száma írta: „Ma van a harmadik, s utolsó napja a helybeli katonakötelezettek besorozásának. Hangos ma ismét a város a jövő katonai falak dalolásától, s »Hopp, nyanyámozástól« meg a »Hopp, császáré« kiabálástól.” A környékbeli falvak öregjei pedig máig emlegetik elődeik sorozás után tett büszke kiáltását: „Hopp, császáré, katona vagyok!”

Némely esztendőben Székesfehérváron meglepően csendben zajlott a sorozás. Így 1912 augusztusában, mikor „se a besorozottak, se az alkalmatlanok nem csaptak valami nagy lármát, csak arra vigyázott minden bevált legény, hogy véletlenül virágot ne tűzzön kalapjához valami anyámasszony katonája”. Mert ilyesmi is megtörtént. Tóttós Ferenc, Székesfehérvár Alsóvárosról annyira szégyenlette alkalmatlanságát, hogy kalapjához a bevált legények jelképét, a bokrétát tűzte fel, s azt kiabálta: „Hopp, császáré!” Két társa azonban észrevette a turpisságot, s alaposan helybenhagyta a fölbokrétázott álregrutát. Olyannyira, hogy az ügyben a rendőrség eljárását indította, s végül 9-9 napra ítélték a testi sértést okozókat. A közeli Söréden az alkalmatlano-

kat *anyámasszony katonájának* titulálták. Az ilyen legény színes szalagot nem, hanem csak *fehér pántlikát* köthetett a kalapjára.

A két világháború között a Székesfehérvár környéki falvak fiataljai valamelyik közeli nagyobb községbe mentek *sorozatra*. Így többek között Iszkaszentgyörgy, Zámoly, Csór adott helyet a sorozóbizottságok működéséhez.

A sorozás napján, reggel az érintett legények falujuk kocsmájában találkoztak, az itallal némi bátorságot vettek magukhoz, s fizettek az ilyenkor természetesen feltűnő legénypajtásoknak is. A gyülekezés a községházán történt, honnét lovas kocsikkal, kirendelt fogatokkal, *forsponttal* vitték őket a sorozás helyszínére. A menet élén a községi bíró és jegyző kocsija haladt, követték őket a hangosan nótázó legények, négyen-öten ülve egy-egy szállítóeszköze. Olyan kicsi falunál, mint Moha volt, megesett, hogy a bíró és a jegyző csak egyetlen legényt kísért.

A bizottság sorra vette a falvak legényeit. Akik *ítettek a sorozaton, s beváltak*, rögvest bementek a közeli boltba nemzetiszín, valamint piros, zöld, kék szalagért, amit kalapjukhoz kötöttek. Még aki gyászolt, az is rakott föl, igaz kisebbet, keskenyebbet. Ha a bíró engedélyezte, ittak is valamennyit. Hazafelé nagy nótázással tették meg az utat, hogy aztán a faluba érve még inkább növeljék a hangerőt. Virágos jókedvvel, vágató kocsikon mutatták meg a községnek, hogy ők már *regruták*, bevonulás előtt állók. A nap, ahogy kezdődött, a kocsmában végződött, mulatással, énekszóval. Nótáikból nem maradhatott ki a sorozás és a Székesfehérváron állomásozó 3. gyalogezred említése sem:

*Mikor engem a főorvos vizitált
Édesanyám a kapuban sírdogált,
- Hej, te fiam jó leszel katonának,
Mégpedig egy hármás honvéd bakának!
Humcut az a felcser aki vizitál.
Mégvizitál, semmi hibát nem talál.
Megtalálta bennem azt az egy hibát,
Hogy a szívem a babámért nagyon fáj!*

A legények szalagos, ünnepi kalapjukat mintegy hónapig viselték. *Szeretőjüktől* rá újabb szalagokat kaptak, így a reformátusok vasárnap a templomban, a karzaton az első sorban ülve büszkén rakhatták maguk elé fejrevalójukat, melyeknek díszei az egész falu szemeláttára hosszan lelógtak, virítottak.

Gárdonyban Kardos József (sz. 1922.) úgy emlékezett, hogy a II. világháború előtt a községházán írták össze a *sorköteleseket*, meg az előző évi *elmaradottakat*. Azután Seregélyesre mentek *sorozatra*. *Felpántlikázott* kantárú, szerszámú lovak húzta kocsival jutottak el a közeli községbe. Akit egészségesnek találtak, az *bevált*. Rögvest elővette a magával hozott *pántlikát* vagy *nemzetiszallagot* és a kalapjára kötötte. Aki *nem vált be*, az szégyenkezett. 1941-ben egy legényt gyöngének talált a katonaeorvos. Mondta is: „Fiam, várunk egy évet, megerősödsz, aztán beválsz!” De a legény addig rítt, addig kérte az orvost, míg megkönyörültek rajta, aztán beváltak nyilvánították.

Este azután a Babay kocsmában az új *regruták* – akik az agárdiakkal és dinnyésiekkel együtt voltak vagy 20-25-en – belépődíjas *regrutabált* tartottak.

Csónaki István (sz. 1914.) Bodmérón arról szólt, hogy az 1930-as években Bicskére mentek *sorozatra*. Öt társával lovas kocsin utaztak, a bíró kíséretével. Az egész környék fiatalsága megjelent a bicskei községházán. A sorozás után különféle, de főleg nemzeti színű szalagot vettek, föl a kalapra. Még az ostort is *fölszalagozták*. Hazafele a Héring beszálló vendéglőben időztek, aztán nagy nótaszóval tértek vissza falujukba.

A sorozástól a bevonulásig az *egybeliekre*, az egy korosztályhoz tartozó *regrutákra* különböző erőpróbák, feladatok vártak. *Májfa állításával*, *bálok tartásával* bizonyíthatták erejüket, egységüket, katonaeletre alkalmasságukat.

A falusi vagy a külvárosi parasztleányok számára aztán a *bevonulás*, a katonák sorába kerülés jelentette az első elszakadást attól a közösségtől, melyben születésüktől fogva folyamatosan éltek. A nagy fizikai és lelki megpróbáltatást hozó katonaelet gyakran az oltalmat, biztonságot nyújtó szülőföldtől távol zajlott. Ám a legények legtöbbször mégis duhaj indulatokkal, alig fé-

kezhető jókedvvel vonultak be a kaszárnyafalak közé, hogy pár évre *komiszba* (katonaruhába) öltözzenek és komiszkenyéren éljenek.

A behívót a *bevonulás* azaz *rukkolás* előtt egy héttel – tíz nappal kapták meg. Rendszerint a helység *kisbírója* vitte ki, adta át a papírt, hogy azután fizessenek neki a kocsmában, hiszen valamirevaló legénytől úgy illett. Emlegetnek a múltból olyan bort kedvelő jegyzőt is, aki az ingyen ital reményében magának tartotta fenn a behívóátadás jogát. A legények pedig a behívó kézhezvétele után minden estét a kocsmában töltöttek, hol még kedvükre mulathattak. Közben a helyi bognár, ács vagy asztalos már készítette a négyzögletű, tetején fogantyúval ellátott, zárható katonaládát, a *kuffert*. A láda bekerült a katonadalba is:

*Mikor kezdtem kis kufferom pakolni,
Két szememből elkezdett a könny hullni.
Édesanyám köszönöm a nevelést,
Lehajolok megcsókolom a kezét.*

Az utolsó két sort más szöveggel is énekelték:

*Édesanyám köszönöm a nevelést,
Három évig nem eszem a kenyerét.*

Bevonulnia mindenkinek a csapattestéhez kellett, Fejér megyéből leginkább Székesfehérvárra, Komáromba, Győrbe. Rendszerint kocsival mentek, valamelyik rokon vitte el a *bevonulók*-kat. Ők pedig a kijelölt nap reggelén a kocsmában gyülekeztek, még egyszer, utoljára civilben nyakalták a kocsmáros borát vagy ahogy a századfordulón mondták, megitták az utolsó *civil-áldomást*, hogy azután „három keserves esztendeig egyék a császár kenyerét”.

Kocsira rakták a kufferokat, maguk is fölültek, s hol hetyke, hol szomorú énekszóval hagyták el falujukat:

*- Édesanyám mi van a kötényében?
- Három huszas! – Adjon egyet belőle!
Addig adjon, míg a kaszárnyába beérek,
Már azután a lénungból is megélek!*

Ritkábban vagy távolabbról vonattal utaztak a *rukkolók*. Ők azt énekelték:

*Fehérváron, tyuhaj Fehérváron fog a gözös megállni,
Azt kiáltják, tyuhaj azt kiáltják, se j ujoncok kiszállni!
Ki sem szállok, írok a babámnak oly szomorú, gyászos levelet,
Fáj a szívem, csárdás kisangyalom gyógyítani nem lehet!*

A búcsúzás a szülőkötől, a *szeretőkötől* nem nyilvánosan történt. Háborús időszakról eltekintve a bevonuló legényt el sem kísérték, s különösen nem lehetett helye elérzékenyülésnek, sírásnak.

Ugyanakkor a közös sors alól büntetlenül senki nem húzhatta ki magát. Megvetették azt, aki valami módon elérte, hogy ne kelljen bevonulnia. Ilyesmire főleg háború idején került sor. Az I.

világháború alatt a sárkeresztesi bíró elintézte egyik legény rokonának a fölmentést. Az érintett viszont mindezt társai előtt eltitkolta. Amikor azok megkapták a behívót, azt mondta, neki is megjött. Együtt mulatott a többiekkel, bement velük Fehérvárra egész a laktanyakapuiig. Csak ott köszönt el nagy gyorsan és vett más irányt. Tettéért egész életében haragudtak rá az *egybeliek*, a vele egyidősek.

Akik pedig beléptek a laktanyakapun, rövidesen a borbély keze alá kerültek. Az uniformizálás jegyében legelőször a hajukat vágták le, elől hat és fél, hátul két és fél centiméter hosszúra. Erről is szólt a nóta:

*Sej mikor mentem Székesfehérvárra,
Egyenest a tüzéraktanyába.
Széket is adnak, hogy üljek le rája,
Éles az olló göndör hajam vágja.
Sej, a göndör hajam lehullik a földre,
Gyere babám szedd föl a kötényedbe!
Sej, ahány szálát fölszedsz a kötényedbe,
Sej, amnyi százszor jussak az eszedbe!*

Másnap pedig megkezdődött a kiképzés ama nehéz időszaka, melynek során a tisztek és altisztek az *angyalbőrbe* öltözött újoncból „embert faragtak”.

Gelencsér József

Polgári olvasókörok Székesfehérváron a dualizmus korában

Székesfehérvár – a török alóli felszabadulást követően – 1703-ban kapta vissza szabad királyi városi jogait, s a XIX. sz. közepéig dinamikusan fejlődő, kulturális téren nem egyszer vezető városaink egyike volt. Közrejátszott ebben a város kedvező földrajzi fekvése, jelentős egyházi szerepe és közigazgatási funkciója. A XIX. sz. második felében ez a fejlődés – a gyorsan iparosodó és fejlődő főváros árnyékában – lelassult. Nyersanyag hiányában az iparosodás lassúbb ütemű volt, mint más városokban. Az 1869. évi népszámláláskor a lakosság számát tekintve az országos rangsorban 22 683 lakosával a 19. helyen állt. Írni és olvasni a lakosság 74 %-a tudott (12. hely). A Belváros, a Palotaváros és a Felsőváros mellé a XIX. sz. közepén szerveződött meg a két új külváros, a Tóváros és a Víziváros.

Az 1800-as évek eleje kis létszámú székesfehérvári polgárságának művelődési igényei még nem nagyon voltak. A reformkorban viszont már jelentkeztek azok a politikai erők és törekvések, amelyek a közművelődés terén a társadalmi összefogásra épülő társaságokat, egyesületeket életre hívták. A város és a megye első olvasóegyletét a kispapok hozták létre az 1820-as évek elején. Az 1838-ban alakult nemesi és polgári kaszinó, valamint az 1840. május 31-én létrejött Fejér Megyei Olvasótársaság történetét Murányi Lajos dolgozta fel.¹

A kiegyezést követően meginduló polgárosodás, a politikai, a gazdasági és a kulturális élet fejlődése megkövetelte a lakosság műveltségi szintjének emelését is. A szabadabb légkörben a lakosság egyes rétegei megalakították az igényeik szerinti művelődési egyesületeket, társaságokat és köröket. Ezek célja a műveltségi szint emelése, az olvasás népszerűsítése, könyvtárak létesítése volt, de komoly politikai szerepet is játszottak. Nagy részük ugyanis Kossuth nevével és 1848 programjával fellépő pártok befolyása alá került, így az egyesületek néhol a korlátozottan működő politikai pártok hiányzó alapszervezeteit is pótolták. 1867. július 3-án jelent meg Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter felhívása népnevelési egyletek alakítására, s ezt követően egymás után alakultak az olvasóegyesületek, olvasó népkörök. Az ebben az

¹ *Murányi Lajos: A reformkori Fejér vármegye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság. 1838–1849. Székesfehérvár, 1993.*